

# Opatrny, Jarosław Wit

---

## "O vývoji a šoučasném stavu historie lékařství v Československu", M. Matoušek, Praha 1957 : [recenzja]

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 3/1, 159-164

---

1958

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



## ROZWOJ I WSPÓŁCZESNY STAN HISTORII MEDYCYNY W CZECHOSŁOWACII

M. Matoušek, *O vývoji a současném stavu historie lékařství v Československu*. Státní Pedagogické Nakladatelství, Praha 1957, s. 48.

Już w ostatnich latach XVIII st. rozpoczęto na zreformowanym wydziale lekarskim w Pradze wykłady z historii nauk lekarskich i próbowano wydawać pierwsze prace z tego zakresu (I. Matuska, A. Sebald). Wykłady były sporadyczne i nadobowiązkowe, łacińskie lub niemieckie. Mimo, że uniwersytet w Pradze był w zasadzie uczelnią łacińsko-niemiecką, to jednak rola uczonych narodowości czeskiej była znacznie poważniejsza aniżeli niemieckich pracowników naukowych.

W pierwszym okresie (1793—1883) jaśniej obok nazwisk lekarzy-historyków niemieckich, jakimi byli: anatom G. Ilg (1771—1836) (nauczyciel Purkyniego), internista V. Krombholz (1782—1843) (również nauczyciel Purkyniego) i pediatra G. Löschner, nazwisko Czecha — patrioty Antoniego Jungmanna (1775—1854), autora po niemiecku jeszcze napisanej *Historii lekarskich zakładów w uniwersytecie w Pradze* (1840). A. Jungmann odegrał bardzo poważną rolę w historii rozwoju nauk przyrodniczych okresu czeskiego odrodzenia, podobnie jak w literaturze pięknej duże znaczenie miały świetne przekłady arcydzieł oraz leksykograficzne prace jego brata Józefa.

W roku 1862 powstały samodzielne czeskie ośrodki wiedzy pozauniwersyteckiej. Były to: „Spolek“ czeskich lekarzy i ich „Czasopis“, oba utworzone w r. 1862 za patronatu J. E. Purkyniego. Stanowiły one zastępcze ogniwo naukowe prowadzące do utworzenia odrębnego uniwersytetu czeskiego (1882) z czysto już czeskim wydziałem lekarskim (1883). W tym to okresie rok 1873 stanowił przełom w historii czeskich nauk lekarskich: po długiej przerwie (od 1850 r.) V. Janovský (1847—1925) rozpoczął jako docent pierwsze wykłady w języku czeskim. Na ten okres przypada też działalność znakomitego chirurga i historyka czeskiej chirurgii — Edwarda Alberta (1841—1900).

W okresie drugim (od r. 1883 do r. 1918), tj. aż do odzyskania przez Czechy niepodległości, odegrał największą rolę historyk nauk lekarskich O. Schrutz (1865—1932). Wykładał on historię nauk lekarskich bez przerwy przez 30 lat jako przedmiot nadobowiązkowy, a w r. 1924 założył Instytut Historii Nauk Lekarskich w Uniwersytecie Karola. Schrutz był specjalistą medycyny starożytnej, arabskiej i średniowiecznej. Założył w Instytucie piękną, bogatą bibliotekę, mieszczącą wiele cennych publikacji.

W tym to okresie pojawiały się coraz liczniejsze prace historyczno-lekarskie w CSL a także większe monografie zwłaszcza z zakresu chirurgii (V. Weiss, O. Kukula) i interny (B. Eisele, E. Maixner). Nade wszystko jednak poczęto w Czechach poważne studia nad historyczną rolą J. E. Purkyniego. Pisali o nim wprawdzie jeszcze B. Eisele, V. Tomsa (który w r. 1887 dał pierwszy piękną a zwięzłą syntezę naukową Purkyniego), E. Rádl i K. Chodounský, farmakolog, znany przyjaciel Polaków; ostatni poruszył w r. 1889 myśl zbiorowego wydania wszystkich prac J. E. Purkyniego. Myśl tę podjęto jednak dopiero w r. 1911, ale i wtedy musiano znów przerwać przygotowania skutkiem wybuchu pierwszej wojny światowej (1914).

Okres trzeci (1918—1938) czyli czasy pierwszego dwudziestolecia niepodległej Republiki CSL zaznaczył się na samym początku wielkim przełomem w dziejach nauk lekarskich obydwóch sąsiednich słowiańskich narodów. Dotąd tylko Czesi mieli uniwersytet z wydziałem lekarskim. Słowacy nie mieli nie tylko uniwersytetu, ale nawet wydziału lekarskiego. W r. 1919 założono dwa nowe uniwersytety z wydziałami lekarskimi: w Brnie i Bratysławie. To dało naukom lekarskim obu narodów możliwość prowadzenia badań naukowych. Oto kilka nazwisk: A. Špilka (1876—1948), Słowak, bibliofil lekarski w Bratysławie, G. Gellner (1871—1945), wybitny historyk-lekarz w Brnie (docent „in memoriam“, po śmierci w hitlerowskim obozie). Powstało teraz szereg nowych podręczników historii (anatomia K. Weignera, fizjologia J. Jedliczki, fizjoterapia E. Cmunta i in.) oraz opracowano kilka doskonałych życiorysów: J. Hamernika (internisty), K. Chodounsky'ego (farmakologa), J. E. Purkyniego (fizjologa) (B. Šmilancrova, A. Velich, M. Matoušek).

W tymże okresie wzrastało coraz żywsze zainteresowanie życiem i twórczością Purkyniego. Po entuzjastycznej książce internisty K. Amerlinga o Purkyniem jako badaczu, reformatorze nauk lekarskich i patriocie (1918 r.), wystąpił K. Chodounský, b. asystent Purkyniego z pamiętnikarskim, żywym materiałem źródłowym (1925). Od samego wybuchu pierwszej wojny światowej rozpoczęto też prace nad przekładami z łaciny lub niemieckiego oraz to innych dzieł Purkyniego, jego korespondencji (J. Jedlička); nade wszystko zaś przystąpiono do wydania czterech pierwszych tomów pism Purkyniego (1918—1941).

Obok K. F. Studnički (o którym niżej) odegrali w tym zakresie dużą rolę: O. V. Hykeš (biolog), bibliograf zasług Purkyniego w świetle światowej krytyki, subtelny syntetyk twórczości i nieocenionych zasług dla narodu Purkyniego oraz J. Psoťníčková, niestrudzona badaczka historii rodu Purkynich, a w następnym okresie wydawczyni wielkiego, nader cennego albumu do historii życia i prac J. E. Purkyniego. O ile u Studnički króluje moment rzeczywistości biologa i bystrości bibliografa, to znów Bohuslav Bouček wczuwa się bodaj najgłębiej i najsztudniej w duchową fizjonomię J. E. Purkyniego.

Epokową datę badań purkyniologów czeskich stanowi rok 1937, czyli jubileusz 150-lecia narodzin Purkyniego a zarazem jubileusz 100-lecia zjazdu przyrodników i lekarzy w Pradze. Zjazd praski 1837 był epoką, był szczytowym punktem naukowej twórczości Purkyniego. Wzięło w nim udział kilkunastu Polaków, m. in. Jan Mile, znakomity fizjolog warszawski i serdeczny przyjaciel Purkyniego oraz Ludwik Zejszner z Krakowa, wybitny geolog-paleontolog Tatr. Wtedy to w roku 1837 — a więc na dwa lata przed

T. Schwannem (1839) — po szeregu lat pracy we Wrocławiu wygłosił Purkynie odczyt na temat „ziarenkowej“ budowy komórki zwierzęcej, a następnie wyjaśnił, na czym polega analogia elementów budowy organizmu zwierzęcego i roślinnego. W ten sposób po długich dziesiątkach lat zajął on miejsce T. Schwanna jako właściwy twórca teorii komórkowej. Jubileusz prański miał charakter szerszy, międzynarodowy, w Czechach zaś samych obudził coraz żywiej rozwijające się i coraz płodniejsze badania nad Purkyniem. W związku z jubileuszem wyszły dwa zbiorowe wydania naukowych prac o Purkyniem: *Jan Ev. Purkyně 1787—1937* i *In memoriam Purkyně 1787—1937* („zborník“ dla zagranicy). W obydwóch „zborníkach“ ukazał się szereg poważnych studiów i charakterystyk z zakresu różnorodnych badań nad Purkyniem. Parę lat przed jubileuszem utworzono „Spolek“ czyli specjalne stowarzyszenie dla badań życia i zasług J. E. Purkyniego (1935).

Okres czwarty (1945—1956) to lata, kiedy w ČSL Republice Ludowej założono nowe wydziały lekarskie: w Pilźnie (1945), Ołomuńcu (1946), Koszycach (1949). W r. 1950 założono wojenną akademię lekarską w Králové Hradci.

Współcześnie poświęca się historii nauk lekarskich daleko więcej uwagi niż w okresach ubiegłych. Przybywa coraz więcej pracowników, praca się pogłębia, tematyka się rozszerza i rozwija w różnych kierunkach.

Czołową rolę wśród historyków medycyny gra dziś profesor Uniwersytetu Karola w Pradze dr Miloslav Matoušek (1900). Jest on autorem syntetycznego, popularnonaukowego, ze wszystkich dotychczasowych prób badające najlepszego, życiorysu J. E. Purkyniego (dwa wyd. 1937 i 1947). Najlepszą natomiast syntezę ściśle naukowych zasług Purkyniego dał V. Laufberger, wiceprezydent ČSL Akademii Nauk. Od r. 1947 ogłosił M. Matoušek szereg prac z zakresu powszechnej historii nauk lekarskich.

Ważne miejsce w pracach nad historią nauk lekarskich zajmuje Arnold Jirásek (1887), profesor chirurgii w Pradze, autor szeregu życiorysów wybitnych lekarzy a zwłaszcza wielkiej, historycznej monografii *Edward Albert* (Praga 1956). Był to świetny czeski chirurg oraz monografista czeskiej chirurgii za lata 1898—1945.

Jak widzimy, w dzisiejszej historiografii lekarskiej w Czechosłowacji mówi się i pisze najwięcej o Purkyniem. Przez długie dziesiątki lat był on wodzem współczesnego sobie pokolenia; jego dorobek jednak nie był w nauce dość wyraźnie rozumiany i znany. Austriackie bowiem programy naukowe nie sprzyjały nigdy „niepoprawnym separatystom“ jak nazywała policja austriacka J. E. Purkyniego. Znaczenie przywróciła mu i przywraca wciąż czeska nauka, a w niej głównie własne pisma uczonego. Te były przez całe jego życie rozproszone po rozlicznych czasopismach, sprawozdaniach różnych towarzystw naukowych, w korespondencji, w aktach ministerstw, uniwersytetów itp. Wszystek ten materiał, wydany lub nie wydany, dotąd przeważnie nieznan, gromadzi Czechosłowacka Akademia Nauk badając wszystkie zbiory w kraju i wysyłając w tym celu specjalne misje badawcze za granicę.

Szermierzem rewindykacyjnego boju w nauce stał się syn współczesnego Purkyniemu matematyka — Franciszek Karol Studnička (1870—1955), od



lat chłopięcych biolog — samouk, zmarły w r. 1955 laureat Republiki, twórca *Wstępu do plasmatologii*, badacz twórczości Purkyniego: Ponadto wszystkie specjalne opracowania szerokiego już dzisiaj kręgu „purkyniologów“ unoszą się jeszcze zawsze analityczne prace Studnički nad rozprawami i zasługami wrocławskiej histologicznej szkoły Purkyniego z lat 30-tych i 40-tych XIX st. a zwłaszcza klasyczna rozprawa o pierwszeństwie Purkyniego w ustaleniu podstaw teorii komórkowej (1947).

Obecnie działa cały szereg pracowników naukowych. Stanowią oni liczne grono „purkyniologów“: znakomity czeski embriolog, profesor Z. Frankenberger (1892) napisał w r. 1950 genetyczną rozprawę o embriologii J. E. Purkyniego przed 100 laty, J. Sajner (1909) — uczeń Studnički — opracowuje nieznaną zagadnienie wynalazczości i konstruktywności Purkyniego w zakresie technologii badań lekarskich i przyrodniczych. W skład tych opracowań wchodzi optyka, fotografika, kinotechnika Purkyniego itp., które wpływały bardzo żywo, wręcz przełomowo, na wiele późniejszych, nader doniosłych konstrukcji np. wziernikowych w zakresie optyki (Helmholtz), otolaryngologii (Czermak) i całej w ogóle dydaktyki.

Badania historyczno-lekarskie Otokara Matouška (1899) zasługują ze wszechmiar na specjalne podkreślenie, jako pionierskie i fundamentalne prace nad całą epoką Purkyniego w Czechach.

Poszukiwania bibliograficzne i archiwalne zrodziły piękno dzieło V. Kruty (1908), fizjologa w Brnie, poświęcone (1956) Jerzemu Procházce, wielkiemu prekursorowi Purkyniego, autorowi świetnego podręcznika fizjologii tłumaczonego przepiękną polszczyzną przez W. Wojniewicza (Wilno 1810). Ukazują się również przekłady dzieł J. Procházki.

Aby wszystkim badaczom Purkyniego ułatwić pracę naukową ČSL Akademia wydała zwięzły podręcznik biograficzny, podający wyczerpująco cały stan wiadomości o Purkyniem, co jest bardzo ważne z uwagi na zbliżające się stulecie jego śmierci (1869—1969).

Z tego punktu widzenia na uwagę zasługuje pracowite dzieło E. Rozsivalovej (1923), wydane przez Akademię w r. 1956\*. Z nadzwyczajną pilnością, starannością i znanstwem gromadzi poza tym materiały bibliograficzne i muzealne R. Pelišek, przyrodnik czeski i kustosz Muzeum im. Purkyniego w Akademii. Wydano też obecnie drugi z rzędu „zbornik“ purkyniowskich opracowań (B. Němec — O. Matoušek 1955).

Współczesny okres przyniósł kilka ważnych pozycji źródeł. Po dłuższej przerwie podjęto wydawanie dalszych tomów prac Purkyniego. Tak więc w r. 1951 ukazał się tom V, w r. 1954 tom VI. Szósty tom można by nazwać „tomem wrocławskim“, tu bowiem wydane są wszystkie dysertacje histologicznej szkoły wrocławskiej Purkyniego. Tekstom anastatycznym, w oryginalnym wystroju typograficznym, towarzyszą teksty przekładów (z łaciny na język czeski) oraz opracowania biograficzne autorów i rzeczowe przypisy do każdej z rozpraw. M. in. jest tam wydana rozprawa Polaka, dr. Bogusława Palickiego, jednego z najpracowitszych uczniów Purkyniego, później lekarza w Kościanie (Wlkp.). Redaktorzy tego tomu, V. Kruta i Z. Hornof i znakomici ich współpracownicy mogą być słusznie dumni ze swego dzieła.

\* Zob. recenzję tego dzieła w „Kwartalniku Historii Nauki i Techniki“ nr 4, 1956, s. 822 i n.

Niedługo po ostatniej wojnie wydział lekarski Uniwersytetu Karola zorganizował specjalną komisję badań życia i twórczości J. E. Purkyniego. Na jej czele stanął profesor B. Bouček, który dał organizacyjne podstawy purkyniowskiego muzeum dokumentacyjnego (1949). Podobna komisja powstała w Brnie. W r. 1958 Sekcja Biologiczna Akademii zorganizowała w Liblicach konferencję, która postanowiła założyć nową komisję purkyniowską, tym razem w łonie ČSL Akademii Nauk; na czele niej stanął głęboki, bystry znawca Purkyniego, akademik Bohumil Němec. Komisja ta wydała w r. 1955 wym. drugi „zborník“ purkyniowskich rozpraw, a w r. 1956 zorganizowała konferencję, która z kolei utworzyła ogólne centrum naukowej pracy historyczno-lekarskiej. Należy tu jeszcze wspomnieć o urządzeniu w r. 1954 wielkiej popularyzacyjnej wystawy pt. *Jan Evangelista Purkyně, wielki syn narodu*. Wystawa odbyła się w Pradze i w Mariańskich Łaźniach. Materiał tej wystawy posłużył do założenia Muzeum Purkyniego, które ČSL Ministerstwo Kultury postanowiło wybudować w Libochovicach, rodzinnym miejscu Purkyniego.

W ostatnich czasach opracowywano w czeskiej i słowackiej literaturze lekarskiej historię poszczególnych nauk w daleko wyższej mierze niż przedtem. Najwięcej uwagi poświęcono dziejom chirurgii.

Z tymże okresem wiążą się przejawy rozwoju badań nad powszechną historią medycyny na Słowaczczyźnie oraz historią medycyny słowackiej. Ośrodkiem historii medycyny na Słowaczczyźnie jest Gabinet dziejów biologii i nauk lekarskich w Bratysławie (1954).

Po r. 1945 uczono historii medycyny tylko w Pradze i to nadobowiązkowo tj. tak, jak przed II wojną. W r. 1950, po reformie uniwersyteckiej zaprzestano wykładów z historii medycyny. Niebawem jednak zaczęły się odzywać głosy krytyki i kiedy Wojskowa Akademia Lekarska w Králové Hradci zaprowadziła obowiązkowe wykłady, wydano w r. 1955 nowe zasady studiów powszechnej historii nauk lekarskich dla wszystkich wydziałów lekarskich, tak że w r. 1955/6 była wykładana historia medycyny na wszystkich wydziałach lekarskich jako przedmiot obowiązkowy. Gdy w r. 1956/7 wprowadzono zasadę decentralizacji wyższych szkół i pozostawiono im kompetencję układania planu wykładów i badań, wtedy wydziały porozumiały się z sobą i w rezultacie odstąpiono w większości wydziałów od wykładów obowiązkowych, a zostawiono je tylko w Pradze na Uniwersytecie Karola (wydział higieny), w Ołomuńcu i Pilźnie. W innych uniwersytetach wykladała się nadobowiązkowo (wydział lekarski Uniwersytetu Karola i w Bratysławie), ewentualnie opracowuje się nie całą historię medycyny, lecz poszczególne zagadnienia.

Historycy medycyny zwracają uwagę także na braki: w ČSR np. brak towarzystwa naukowego, które koncentrowałoby naukową wymianę myśli, dyskusje itp.; historycy medycyny odczuwają też brak specjalnego organu, istnieje bowiem tylko osobny dział dziejów medycyny w dwóch czasopismach lekarskich. Badacze pracują obecnie przeważnie w rozproszeniu, skutkiem czego na trudności napotyka wychowywanie młodych pracowników w tej dziedzinie w związku z tym uważa się za pożądane wprowadzenie aspirantury dla studiujących historię medycyny.

W sumie jednak, czechosłowacka historia medycyny po okresie organizacyjnym — widocznym w latach 1950—1956 — wykazuje pomyślny stan badań i pozwala na optymistyczne spojrzenie w przyszłość.

Jarosław Wit Opatrny

*Georgius Agricola 1494—1555. Górnik, metalurg, mineralog, chemik, lekarz.* „Monografie z dziejów nauki i techniki“ t. I. Zakład im. Ossolińskich, Wrocław 1957, s. 236.

Obchód 400-lecia śmierci Georgiusa Agricoli, zorganizowany w Karl-Marx-Stadt (Chemnitz) przez Niemiecką Akademię Nauk w dn. 21 i 22.IX.1955, stał się pobudką do przypomnienia tej postaci w Polsce. Cel ten został osiągnięty przez opublikowanie książki wydanej pod redakcją E. Olszewskiego, jako pierwszy tom serii „Monografie z dziejów nauki i techniki“. Na jego treść złożyło się 5 artykułów: *Górnictwo i hutnictwo środkowo-europejskie w dobie działalności Agricoli* w opracowaniu B. Zientary, *Georgius Agricola (1494—1555)*, *Zycie i dzieła* w opracowaniu K. Maślankiewicza, *Georgius Agricola jako chemik* w opracowaniu W. Hubickiego, *Metalurgia w XVI wieku w świetle dzieła Agricoli „De re metallica“* w opracowaniu J. Piaskowskiego i *Polskie metody wytwarzania metali w XVI wieku według Georgiusa Agricoli* w opracowaniu A. Krupkowskiego. Jako uzupełnienie zamieszczono 92 ilustracje oraz wykaz bibliograficzny prac Agricoli, jak również najważniejszych opracowań dotyczących tego uczonego.

Omawianą książkę należy oceniać dwojako. Jako pierwszy tom wydawnictwa seryjnego i jako pozycję zwartą.

W pierwszej postaci odczuwa się brak słowa wstępnego Redakcji serii. A należy się ono czytelnikowi, bo chociaż połączenie nauki i techniki ma w historiografii swoje tradycje za granicą, to w Polsce sprawa ta nie została przedyskutowana i wypowiedź Redakcji mogłaby zagaiać interesującą polemikę. Bez słowa wstępnego nie wiadomo też, czy seria monograficzna została zapoczątkowana tomem rocznicowym Agricoli wzorcowo czy okolicznościowo. Jeżeli Georgius Agricola ma być wzorcem, to taką formę łączenia nauki i techniki należy powitać z uznaniem. Postać wszechstronnego uczonego o wyraźnej przewadze zainteresowań naukami ścisłymi i stosowanymi jest klasycznym przykładem, na którym da się przeprowadzić wywód prawidłowości związku nauki i techniki — teorii i praktyki.

Jako pozycja zwarta książka ma dość dotkliwe braki wynikające prawdopodobnie ze zbyt pospiesznego przygotowania jej na termin uroczystego obchodu. Niektóre z nich zasygnalizowano w przedmowie. Dotyczy one roli Agricoli jako lekarza i mineraloga. Spośród nie wymienionych najbardziej ujemnie daje się odczuć milczące potraktowanie materiału ilustracyjnego. Książka reprodukuje wprawdzie znaczną ilość rysunków, lecz raczej w celach dekoracyjnych niż dokumentacyjnych. Materiał ten stanowiący w dziełach Agricoli integralną część tekstu nie tylko nie został oddzielnie omówiony pod względem swej wartości informacyjnej, lecz nawet pominięty w artykułach. A przecież rysunki, były podstawą wartości praktycznej dzieł Agricoli.

Co się tyczy zalet ogólnych, na pierwszym miejscu należy wymienić umiejętnie połączenie popularnej informacji z wynikami badań naukowych. Popu-